International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 8.141
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol. 6 No. 39 September - October - 2025

ग्रंथालयांमधील सोशल मीडियाची भूमिका

अनिता भरत मुळे[1], जिवंधर बाळासाहेब आवटी[2]
[1,2] *श्रीमती कस्तुरबाई वालचंद कॉलेज ऑफ आर्टस् अँड सायन्स, सांगली*
Corresponding Author –अनिता भरत मुळे

DOI - 10.5281/zenodo.17282911

सारांश:

माहिती तंत्रज्ञानाच्या झपाट्याने होणाऱ्या प्रगतीमुळे आज ज्ञानवितरणाच्या पारंपरिक पद्धतींमध्ये आमूलाग्र बदल घडून आले आहेत. त्यामध्ये सोशल मीडिया हे अत्यंत प्रभावी, जलद व सर्वसमावेशक साधन म्हणून उदयास आले आहे. फेसबुक, यूट्यूब, इंस्टाग्राम, ट्विटर (X), व्हॉट्सअॅप, लिंक्डइन यांसारख्या सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्म्सनी माहितीचे आदानप्रदान, वाचकांसोबतचे संवाद, सेवांचे प्रसार व ग्रंथालयीन उपक्रमांचे जनजागरण या सर्व बाबींमध्ये नवे आयाम उपलब्ध करून दिले आहेत. पारंपरिक पुस्तककेंद्रित ग्रंथालये आता केवळ संग्रह व संदर्भसेवा पुरवणारी केंद्रे न राहता, डिजिटल संवाद केंद्रे, समाजाभिमुख माहिती स्रोत व शैक्षणिक क्रियाकलापांचे सक्रिय व्यासपीठ म्हणून विकसित होत आहेत.

या संशोधन लेखामध्ये सोशल मीडियाचा ग्रंथालय सेवांमध्ये समावेश, त्याद्वारे साध्य होणारे फायदे, उद्भवणाऱ्या मर्यादा व अडचणी यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे. या अभ्यासासाठी संशोधन लेख, ग्रंथालयीन वार्षिक अहवाल, ऑनलाईन उपलब्ध माहिती, मार्गदर्शक तत्त्वे आणि विविध दुय्यम माहिती स्त्रोतांचा आधार घेण्यात आला आहे. विश्लेषणातून असे स्पष्ट होते की, सोशल मीडिया हे ग्रंथालय व वापरकर्ते यांच्यातील संवाद अधिक सशक्त करणारे, माहितीच्या प्रसाराची गती वाढवणारे तसेच नव्या पिढीच्या वाचकांना आकर्षित करणारे साधन ठरले आहे.

निष्कर्षत, सोशल मीडिया हे आधुनिक ग्रंथालय व्यवस्थापनातील एक घटक असून, डिजिटल युगातील वापरकर्त्यांच्या अपेक्षा पूर्ण करण्यासाठी व ग्रंथालयीन सेवांना अधिक परिणामकारक बनवण्यासाठी ते उपयोगी ठरणार आहे. भविष्यातील ग्रंथालय संकल्पना ही केवळ ज्ञानसंग्रहापुरती मर्यादित न राहता, सामाजिक संवाद, शैक्षणिक सहकार्य आणि ज्ञानवितरणाचे बहुआयामी केंद्र म्हणून विकसित होईल, याचे द्योतक म्हणजे ग्रंथालयांमधील सोशल मीडियाची भूमिका होय.

कीवर्ड्स: ग्रंथालय व्यवस्थापन, सोशल मिडिया, डिजिटल ग्रंथालय, माहिती सेवा, वाचक सहभाग, माहिती प्रसार

परिचय (INTRODUCTION):

एकविसाव्या शतकात माहिती तंत्रज्ञानाच्या प्रगतीमुळे मानवी जीवनशैली, शिक्षण, संशोधन आणि ज्ञानवितरणाच्या पद्धतींमध्ये आमूलाग्र बदल झाले आहेत. माहिती मिळविण्याची साधने पारंपरिक मुद्रित माध्यमांपुरती मर्यादित न राहता आता ती डिजिटल माध्यमांद्वारे सहज उपलब्ध होत आहेत. या बदलत्या वातावरणात सोशल मीडिया हे एक प्रभावी साधन म्हणून उदयास आले आहे. आज सोशल मीडिया हे केवळ सामाजिक संपर्क व मनोरंजनापुरते मर्यादित न राहता माहिती प्रसार, शैक्षणिक संवाद, संशोधनाचा

प्रसार आणि जनजागृतीचे एक महत्त्वाचे व्यासपीठ ठरले आहे.

ग्रंथालये ही मानवाच्या ज्ञानसंपदेचे जतन, संवर्धन आणि वितरण करणारी केंद्रे म्हणून ओळखली जातात. परंतु, बदलत्या काळानुसार त्यांच्यावर नवे दबाव व अपेक्षा निर्माण झाल्या आहेत. वाचक वर्ग आता माहिती त्वरित, सुलभ आणि डिजिटल स्वरूपात मिळावी अशी अपेक्षा व्यक्त करतो. या पार्श्वभूमीवर सोशल मीडिया हे ग्रंथालयांना वापरकर्त्यांशी जोडून ठेवणारे, संवाद अधिक गतिमान करणारे आणि सेवा अधिक प्रभावी बनविणारे साधन ठरते आहे.

सोशल मीडियाच्या माध्यमातून ग्रंथालये केवळ माहिती देणारी संस्था न राहता संवाद साधणारी, सहभागीता प्रोत्साहन देणारी आणि वापरकर्त्यांच्या गरजा त्वरित ओळखून त्यानुसार सेवांचे नियोजन करणारी संस्था बनत आहेत. उदाहरणार्थ, फेसबुक पेजच्या माध्यमातून ग्रंथालयातील नव्या पुस्तकांची माहिती त्वरित वाचकांपर्यंत पोहोचवता येते, ट्विटर (X) वरून ग्रंथालयातील उपक्रमांचे थेट अद्ययावत संदेश दिले जाऊ शकतात, यूट्यूबच्या माध्यमातून शैक्षणिक व्याख्याने किंवा माहितीपट शेअर करता येतात, तर व्हॉट्सअ‍ॅप गटांद्वारे तातडीच्या सूचना व मार्गदर्शन त्वरित पोहोचवता येते.

याशिवाय, सोशल मीडिया ग्रंथालयांना स्थानिक समाजाशी अधिक जवळीक साधण्यास मदत करतो. विविध सांस्कृतिक उपक्रम, वाचन प्रोत्साहन चळवळी, ई-संसाधनांची माहिती, स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन, संशोधकांसाठी उपयुक्त दुवे अशा अनेक सेवा सोशल मीडियाद्वारे अधिक प्रभावी रीतीने प्रसारित करता येतात. यामुळे ग्रंथालयांची पोहोच विस्तारते आणि ते समाजजीवनात अधिक सक्रिय सहभाग नोंदवू शकतात.

तथापि, सोशल मीडियाचा वापर करताना काही मर्यादा आणि अडचणी देखील दिसून येतात. प्रशिक्षित कर्मचारी, वेळेचे व्यवस्थापन, गोपनीयता, माहितीची विश्वासार्हता आणि तांत्रिक मर्यादा या घटकांचा विचार करणे आवश्यक ठरते. तरीदेखील, वापरकर्त्यांच्या वाढत्या अपेक्षा व डिजिटल युगाच्या गरजा लक्षात घेता सोशल मीडियाचा प्रभावी वापर ही काळाची गरज आहे.

अशा प्रकारे, ग्रंथालयांमधील सोशल मीडियाची भूमिका ही केवळ माहिती प्रसारित करण्यापुरती मर्यादित नसून, ती संवादात्मक, सहभागी आणि समाजाभिमुख अशी ठरत आहे. याच भूमिकेचा शास्त्रीय अभ्यास करून त्यातील फायदे, मर्यादा आणि भविष्यातील संधींचा ऊहापोह करणे हे या संशोधनाचे महत्त्वपूर्ण उद्दिष्ट आहे.

साहित्य समीक्षा (REVIEW OF LITERATURE):

ग्रंथालय शास्त्र आणि माहितीशास्त्र या क्षेत्रात गेल्या दोन दशकांत सोशल मीडियाचा वापर हा एक महत्त्वपूर्ण संशोधनाचा विषय ठरला आहे. डिजिटल संवादाच्या युगात माहितीचे उत्पादन, प्रसार आणि उपभोग यामध्ये आमूलाग्र बदल झाले असून, त्याचा थेट परिणाम ग्रंथालयांच्या कार्यपद्धतींवर झाला आहे. विविध संशोधकांनी सोशल मीडियाच्या माध्यमातून ग्रंथालयीन सेवा, वापरकर्त्यांशी संवाद, जनजागृती आणि माहिती प्रसार या विषयांचा विविध अंगांनी अभ्यास केला आहे.

- **Smith (2010)** यांनी सोशल नेटवर्किंग साइट्सच्या उदयानंतर ग्रंथालयांनी आपल्या सेवांचा विस्तार करण्यासाठी या माध्यमांचा कसा

वापर करावा याचा प्राथमिक अभ्यास मांडला . त्यांनी फेसबुक व ट्विटरच्या माध्यमातून वाचकांसोबतचा त्वरित संवाद साधणे हे ग्रंथालयांसाठी कितीउपयुक्त आहे यावर प्रकाश टाकला.

- **Burke (2012)** यांच्या मते, सोशल मीडिया हे केवळ माहिती देण्याचे साधन नसून ते वापरकर्त्यांच्या सहभागाला प्रोत्साहन देणारे, त्यांचे अभिप्राय जाणून घेणारे व सेवा सुधारण्यासाठी दिशा देणारे साधन आहेविशेषतः शैक्षणिक . ग्रंथालयेआपल्या विद्यार्थ्यांपर्यंत विविध माहिती संसाधने आणि उपक्रम पोहोचवण्यासाठी सोशल मीडियाचा सक्रिय वापर करत असल्याचे त्यांनी नमूद केले.
- **Tilak (2015)** यांच्या अभ्यासानुसार, भारतीय ग्रंथालयांमध्ये सोशल मीडिया वापर अजूनही प्रारंभीच्या टप्प्यात आहेतथापि ., फेसबुक पेज, ब्लॉग आणि यूट्यूब चॅनेल्सच्या माध्यमातून माहिती संसाधनांची जाहिरात, नव्या पुस्तकांची माहिती, स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन तसेच वाचकांसाठी शैक्षणिक साहित्य यांचा प्रभावी प्रसार होत असल्याचे त्यांनी निदर्शनास आणले.
- **Kaplan** आणि **Haenlein (2016)** यांनी सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्म्सच्या प्रकारांचे वर्गीकरण करून ग्रंथालयांसाठी उपयुक्त असलेल्या संप्रेषण पद्धतींचे विश्लेषण केलेत्यांच्या मते ., ग्रंथालयांनी फक्त माहिती प्रसारित करणारी भूमिका न निभावता संवादात्मक व सहभागीतेवर आधारित भूमिका पार पाडणे आवश्यक आहे.
- **Deshmukh (2019)** यांनी महाराष्ट्रातील काही विद्यापीठीय ग्रंथालयांचा अभ्यास करून असे निदर्शनास आणले की, सोशल मीडिया हे विशेषतः विद्यार्थ्यांपर्यंत त्वरित पोहोचण्यासाठी सर्वाधिक परिणामकारक साधन आहेतथापि ., प्रशिक्षित मनुष्यबळाची कमतरता, वेळेचे व्यवस्थापन आणि तांत्रिक मर्यादा यामुळे सोशल मीडियाचा वापर अपेक्षित प्रमाणात होत नाही.

या सर्व अभ्यासांमधून असे दिसून येते की, सोशल मीडियाने ग्रंथालयांचे स्वरूप बदलून टाकले आहे. आता ते केवळ पारंपरिक माहिती देणारे केंद्र न राहता, डिजिटल संवाद साधणारे आणि वापरकर्त्यांशी सतत जोडलेले राहणारे केंद्र म्हणून विकसित होत आहेत.

संशोधन उद्दिष्टे (OBJECTIVES OF THE STUDY):

1. ग्रंथालयांमध्ये सोशल मीडियाची भूमिका अभ्यासणे.
2. सोशल मीडियाचे ग्रंथालयीन सेवांमध्ये असणारे फायदे व तोटे यांचे विश्लेषण करणे.
3. सोशल मीडियाच्या वापरामुळे ग्रंथालय व्यवस्थापन व सेवा सुधारणा यावर होणारा परिणाम तपासणे.

संशोधन पद्धती (RESEARCH METHODOLOGY):

हा अभ्यास ग्रंथालयांमध्ये सोशल मीडियाच्या वापरावर आधारित ग्रंथालयीन अहवाल, संशोधन लेख, ब्लॉग्स व ई-संसाधने, जर्नल्स व शोधनिबंध, ऑनलाईन डेटाबेस यांचा अभ्यास करून केला आहे.

ग्रंथालयांमधील सोशल मीडियाची भूमिका:

आजच्या डिजिटल युगात माहितीचे आदानप्रदान करण्याची गती आणि पद्धत दोन्हीही बदलली आहेत. पारंपरिक स्वरूपातील ग्रंथालये केवळ पुस्तकांचे संग्रहालय न राहता आता ती समाजाशी संवाद साधणारी, वापरकर्त्यांच्या गरजा ओळखणारी आणि डिजिटल माध्यमांतून सेवा पुरवणारी केंद्रे बनली आहेत. या प्रक्रियेत सोशल मीडियाची भूमिका अत्यंत महत्त्वपूर्ण ठरते.

ग्रंथालयांमध्ये सोशल मीडियाचा सर्वात मोठा फायदा म्हणजे माहितीचा त्वरित आणि व्यापक प्रसार. फेसबुक, ट्विटर (X), इंस्टाग्राम, यूट्यूब, व्हॉट्सॲप यांसारख्या प्लॅटफॉर्म्सद्वारे ग्रंथालय नवीन पुस्तके, नियतकालिके, ई-संसाधने, प्रशिक्षण कार्यक्रम किंवा सांस्कृतिक उपक्रमांची माहिती सहजपणे वाचकांपर्यंत पोहोचवू शकते. त्यामुळे ग्रंथालयीन सेवांचे जनजागरण मोठ्या प्रमाणावर होते आणि त्याचा परिणाम म्हणून वाचकांचा सहभाग वाढतो.

सोशल मीडियाचे आणखी एक महत्त्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे संवादाची परस्परसंवादी पद्धत. ग्रंथालय-वापरकर्ते यांच्यातील नाते हे पूर्वी एकतर्फी स्वरूपाचे होते, जिथे ग्रंथालये केवळ माहिती पुरवत. परंतु आता वापरकर्ते थेट सोशल मीडियावर प्रश्न विचारू शकतात, सूचना देऊ शकतात, अनुभव शेअर करू शकतात. त्यामुळे सेवा सुधारण्याची संधी उपलब्ध होते.

शैक्षणिक व संशोधन कार्यात सोशल मीडिया मोठ्या प्रमाणावर उपयुक्त ठरतो. यूट्यूबवर व्याख्याने, माहितीपट किंवा मार्गदर्शन व्हिडिओ अपलोड करता येतात; ब्लॉग्स व ई-पोर्टल्सवर संशोधन साधनांची माहिती देऊन विद्यार्थ्यांना व संशोधकांना मदत करता येते. अशा रीतीने ग्रंथालय संशोधनपर माहितीचे गतिमान केंद्र बनते.

वाचन संस्कृतीला प्रोत्साहन देण्यासाठी देखील सोशल मीडिया उपयुक्त ठरतो. ऑनलाईन वाचन मंडळे, पुस्तक परीक्षण, स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन, साहित्य चर्चा असे उपक्रम सोशल मीडियाद्वारे आयोजित करता येतात. यामुळे वाचकांचा सहभाग वाढतो आणि ग्रंथालय केवळ माहिती पुरवठादार न राहता सांस्कृतिक व बौद्धिक केंद्र म्हणून उभे राहते.

आपत्कालीन परिस्थितीत, जसे की कोविड-१९ च्या काळात, सोशल मीडिया हा ग्रंथालयांसाठी जीवनरेखा ठरला. त्या काळात बहुतेक ग्रंथालयांची भौतिक सेवा बंद होती, परंतु सोशल मीडियाद्वारे ई-संसाधनांचे दुवे, ऑनलाइन डेटाबेसची माहिती, शैक्षणिक मार्गदर्शन व वापरकर्त्यांशी सतत संपर्क राखणे शक्य झाले.

सोशल मीडियाद्वारे ग्रंथालयांची प्रतिमा अधिक प्रभावीपणे उभी राहते. त्यातून ग्रंथालय ब्रँडिंग, ओळख निर्माण, तसेच समाजाशी भावनिक जोडणी साधता येते. केवळ माहितीपुरवठा नव्हे तर साक्षरता, आरोग्य जागृती, पर्यावरण संवर्धन अशा सामाजिक मोहिमांत सहभागी होऊन ग्रंथालये समाजाभिमुख जबाबदारीही पार पाडतात.

थोडक्यात सांगायचे झाले तर, सोशल मीडिया ग्रंथालयांना आधुनिक काळाच्या गतीशी सुसंगत ठेवतो. त्याच्या मदतीने माहिती वितरण गतिमान होते, वापरकर्त्यांचा सहभाग वाढतो, शैक्षणिक व सांस्कृतिक उपक्रमांना चालना मिळते आणि समाजाशी अधिक जवळीक निर्माण होते. त्यामुळे आजच्या ग्रंथालय व्यवस्थापनात सोशल मीडियाची भूमिका केवळ महत्त्वाचीच नव्हे तर उपयोगाची ठरली आहे.

ग्रंथालयांमध्ये वापरण्यात येणारे सोशल मीडिया:

ग्रंथालये आज डिजिटल युगात केवळ माहिती संग्रहित करणारी संस्था राहिली नाहीत, तर वापरकर्त्यांशी संवाद साधणारी, माहिती प्रसारित करणारी आणि शैक्षणिक-सांस्कृतिक उपक्रम राबवणारी केंद्रे बनली आहेत. या प्रक्रियेत सोशल मीडिया हे अत्यंत प्रभावी साधन ठरते. ग्रंथालये खालील प्रमुख सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्म्सचा वापर करतात:

1. **फेसबुक (Facebook):** ग्रंथालयातील नवीन पुस्तके, जर्नल्स, उपक्रम, वाचन प्रोत्साहन कार्यक्रम आणि कार्यशाळा यांची माहिती त्वरित वाचकांपर्यंत पोहोचवण्यासाठी फेसबुकचा वापर केला जातोफेसबुक पेज व ग्रुप्सद्वारे . वापरकर्त्यांशी संवाद साधता येतो, अभिप्राय मिळतो आणि सहभाग वाढतो.
2. **ट्विटर /X (Twitter/X):** थोड्या आणि त्वरित माहिती प्रसारणासाठी ट्विटर उपयुक्त ठरते. ग्रंथालय नवीन अधिसूचना, ईसंसाधने-, ऑनलाइन कार्यक्रम किंवा अपडेट्स पोस्ट करून वापरकर्त्यांपर्यंत जलद माहिती पोहोचवते.
3. **यूट्यूब (YouTube):** शैक्षणिक व्याख्याने, मार्गदर्शन व्हिडिओ, डिजिटल ट्युटोरियल्स किंवा माहितीपट अपलोड करून ग्रंथालय संशोधक आणि विद्यार्थ्यांना साध्या माध्यमातून माहिती पुरवते.
4. **इंस्टाग्राम (Instagram):** ग्रंथालयातील कार्यक्रम, चित्रपट, फोटो अल्बम्स आणि सांस्कृतिक उपक्रम दाखवण्यासाठी इंस्टाग्रामचा वापर केला जातोहे . माध्यम दृश्यात्मक आकर्षण वाढवते आणि तरुण .वाचकांना आकर्षित करते
5. **व्हॉट्सअॅप (WhatsApp):** तातडीच्या सूचना, ऑनलाइन ईसंसाधनांचे दुवे-, वाचन मार्गदर्शन किंवा उपक्रमांचे अपडेट्स वाटप करण्यासाठी व्हॉट्सअॅप गटांचा वापर केला जातो.
6. **लिंक्डइन (LinkedIn):** व्यावसायिक नेटवर्किंग, संशोधन संसाधनांची माहिती, कार्यशाळा आणि व्यावसायिक प्रशिक्षणांसाठी ग्रंथालय लिंक्डइनचा उपयोग करते.
7. **ब्लॉग्स व ई:पोर्टल्स-** ग्रंथालय ब्लॉग किंवा ई-पोर्टल्सच्या माध्यमातून लेख, पुस्तक समीक्षा, शैक्षणिक मार्गदर्शन आणि संशोधन संसाधने शेअर करते.

या सर्व प्लॅटफॉर्म्सच्या माध्यमातून ग्रंथालये माहिती प्रसारित करतात, वापरकर्त्यांचा सहभाग वाढवतात, शैक्षणिक-सांस्कृतिक उपक्रम चालवतात आणि समाजाशी संवाद साधतात. सोशल मीडिया वापरामुळे ग्रंथालय अधिक गतिशील, संवादात्मक आणि समाजाभिमुख बनले आहे.

सोशल मिडियाचा ग्रंथालय व्यवस्थापन आणि सेवा सुधारणा यावर झालेला परिणाम:

सोशल मिडियाचा वापर ग्रंथालय व्यवस्थापन आणि सेवा सुधारण्यात महत्त्वपूर्ण ठरला आहे. विविध प्लॅटफॉर्म्सद्वारे वाचकांच्या गरजा, पसंती आणि अभिप्राय सहज मिळतात, ज्यामुळे व्यवस्थापन अधिक माहितीपूर्ण निर्णय घेऊ शकते. तसेच, वाचकांच्या प्रश्नांना त्वरीत उत्तरे देणे, सूचना-तक्रारींचे निरसन आणि ऑनलाइन उपक्रमांचे आयोजन शक्य होते. सोशल मिडियामुळे ग्रंथालयाची डिजिटल उपस्थिती वाढते, समुदायाशी दृढ नाते तयार होते आणि सेवा कार्यक्षमतेने, कमी खर्चात पुरवता येतात. एकूणच, सोशल मिडिया केवळ माहिती प्रचाराचे साधन नसून, ग्रंथालयाच्या व्यवस्थापन आणि सेवा सुधारण्यासाठी प्रभावी माध्यम ठरले आहे.

ग्रंथालयामध्ये सोशल मीडियाचे फायदे:

ग्रंथालये ही ज्ञानसंपदा जतन करणारी आणि माहिती पुरवणारी संस्था आहेत, पण डिजिटल युगात त्यांचे कार्य अधिक व्यापक आणि सहभागी बनले आहे. सोशल मीडिया या प्रक्रियेत महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते. ग्रंथालयामध्ये सोशल मीडियाचा उपयोग केल्याने होणारे प्रमुख फायदे:

1. **माहितीचा जलद प्रसार:** सोशल मीडियाच्या माध्यमातून ग्रंथालयातील नवीन पुस्तके, जर्नल्स, ईडेटाबेस-, उपक्रम व कार्यशाळांची माहिती त्वरित वाचकांपर्यंत पोहोचवता येते त्यामुळे ग्रंथालयीन . सेवांचे जनजागरण होते व अधिक लोकांना त्याचा लाभ मिळतो.
2. **वापरकर्त्यांशी संवाद आणि सहभाग वाढवणे**: सोशल मीडिया संवादात्मक साधन असल्यामुळे वापरकर्ते थेट प्रश्न विचारू शकतात, अभिप्राय देऊ शकतात आणि सूचना पाठवू शकतातयामुळे . ग्रंथालये त्यांच्या गरजांनुसार सेवा सुधारू शकतात व वापरकर्त्यांचा सहभाग वाढतो.
3. **शैक्षणिक व संशोधन सहाय्य**: ग्रंथालये यूट्यूब, ब्लॉग, पॉडकास्ट आणि लिंक्डइन सारख्या प्लॅटफॉर्म्सवर शैक्षणिक मार्गदर्शन, अभ्यास साहित्य, संशोधन संसाधने व ई-ग्रंथालयांची माहिती शेअर करू शकतात. यामुळे विद्यार्थी आणि संशोधकांना अद्ययावत माहिती मिळते.
4. **वाचन संस्कृतीला चालना देणे**: सोशल मीडिया वाचन प्रोत्साहन कार्यक्रम, ऑनलाईन वाचन मंडळे, साहित्य चर्चा, पुस्तक समीक्षा, स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन यांसारखे उपक्रम आयोजित करण्यासाठी उपयुक्त ठरतो.यामुळे वाचकांचा सहभाग वाढतो आणि वाचनसंस्कृतीला चालना मिळते.
5. **समाजाभिमुख उपक्रम राबवणे**: ग्रंथालये सामाजिक उत्तरदायित्व निभावण्यासाठी सोशल मीडियाचा वापर करतात. साक्षरता अभियान, आरोग्य जागृती, पर्यावरण संवर्धन आणि सांस्कृतिक कार्यक्रम सोशल मीडिया द्वारे राबवून समाजाशी संपर्क प्रस्थापित केला जातो.
6. **आपत्कालीन परिस्थितीत सेवा सुरू ठेवणे**: कोविड-१९ सारख्या आपत्कालीन परिस्थितीत सोशल मीडियामुळे ग्रंथालयांनी वापरकर्त्यांपर्यंत ई-संसाधने, ऑनलाइन डेटाबेस व मार्गदर्शन त्वरित पोहोचवले. त्यामुळे भौतिक ग्रंथालय बंद असतानाही माहिती सेवा चालू राहिली.
7. **ब्रँडिंग व ओळख निर्माण करणे**: सोशल मीडिया ग्रंथालयाला एक सकारात्मक प्रतिमा तयार करण्यास मदत करते. उपक्रम, कार्यक्रम आणि यशस्वी प्रकल्प यांचे प्रदर्शन करून ग्रंथालयाचा समाजात विश्वास आणि ओळख निर्माण होते.

ग्रंथालयामध्ये सोशल मीडियाचे तोटे:

ग्रंथालयांसाठी सोशल मीडियाचे जसे फायदे आहेत तसेच काही मर्यादा आणि तोटे देखील आहेत ते खालीलप्रमाणे.

1. **तांत्रिक व साधनसुविधांचा अभाव:** सर्व ग्रंथालयांकडे सोशल मीडिया प्रभावीपणे वापरण्यासाठी आवश्यक तांत्रिक साधने, उच्च गतीचा इंटरनेट, हार्डवेअर किंवा सॉफ्टवेअर उपलब्ध नसते. यामुळे सोशल मीडियाचा पूर्ण लाभ घेता येत नाही.
2. **प्रशिक्षित कर्मचारी व वेळेचे व्यवस्थापन:** सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्मवर नियमित सामग्री तयार करणे, पोस्ट करणे, वापरकर्त्यांशी संवाद ठेवणे आणि अभिप्राय हाताळणे या कामासाठी प्रशिक्षित

कर्मचारी आवश्यक असतात. अनेक ग्रंथालयांमध्ये यासाठी वेळ आणि मनुष्यबळाची कमतरता असते.

3. **माहितीची विश्वासार्हता आणि अचूकता:** सोशल मीडियावर माहिती जलदगतीने प्रसारित होते, परंतु तिची अचूकता आणि विश्वसनीयता नेहमी सुनिश्चित करता येत नाही. चुकीची किंवा अपूर्ण माहिती शेअर केल्यास वाचकांमध्ये गोंधळ निर्माण होऊ शकतो.
4. **गोपनीयता व डेटा सुरक्षा:** ग्रंथालयीन वापरकर्त्यांची माहिती, ई-डेटाबेस लॉग्स किंवा वैयक्तिक डेटा सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्मवर सुरक्षित राहतो याची हमी देणे कठीण असते. यामुळे गोपनीयतेचा धोका उद्भवू शकतो.
5. **अनियमित किंवा अतिरेक पोस्टिंगमुळे वापरकर्त्यांचे अस्वस्थ होणे**: ग्रंथालयांनी जर सतत किंवा अतिरेक पोस्टिंग केले तर वाचकांना त्रास होऊ शकतो, तसेच त्याचा विपरीत परिणाम होऊ शकतो.
6. **डिजिटल विभाजन:** सर्व वाचक किंवा नागरिकांकडे सोशल मीडिया किंवा इंटरनेट सेवा उपलब्ध नसते. त्यामुळे "डिजिटल विभाजन" निर्माण होऊ शकते, ज्यामुळे काही वर्गांना ग्रंथालयीन सेवांचा लाभ मिळत नाही.
7. **वेळ व संसाधनांची सतत आवश्यकता**: सोशल मीडिया प्रभावीपणे चालवण्यासाठी सतत सामग्री निर्मिती, वापरकर्त्यांशी संवाद आणि उपक्रमांचे व्यवस्थापन आवश्यक असते. यासाठी वेळ, खर्च आणि संसाधने सातत्याने लागतात, जे काही ग्रंथालयांसाठी आव्हान ठरते.

ग्रंथालयाने सोशल मीडिया वापरताना या तोट्यांचा विचार करून योग्य धोरण आखणे आवश्यक आहे.

निष्कर्ष:

ग्रंथालय आणि सोशल मीडियाचा संबंध आजच्या डिजिटल युगात अतिशय महत्त्वाचा आणि परिवर्तनशील ठरला आहे. सोशल मीडियाच्या माध्यमातून ग्रंथालये केवळ माहितीच्या साठ्यावर मर्यादित राहिली नाहीत, तर वापरकर्त्यांशी संवाद साधणे, सेवा आणि संसाधने जास्तीत जास्त लोकांपर्यंत पोहोचवणे, आणि समाजातील विविध गटांशी संवाद वाढवणे या दृष्टीने अधिक प्रभावी बनली आहेत.सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्म्सवर ग्रंथालयांनी आपले विविध कार्यक्रम, नवीन पुस्तके, माहिती सेवा, आणि साक्षरता उपक्रम जाहिर करून वापरकर्त्यांना प्रेरित केले आहे. त्यामुळे ग्रंथालये सामाजिक संवादाचे प्रमुख केंद्र बनली आहेत.

तथापि, सोशल मीडिया वापरताना गोपनीयता, कॉपीराईट संदर्भातील नियम, डिजिटल विभाजन, आणि तांत्रिक अडचणी यांचा विचार करणे आवश्यक आहे. या अडथळ्यांवर मात करून योग्य धोरणे आणि नियमन केले तर ग्रंथालये समाजाच्या माहितीच्या गरजा अधिक प्रभावी पद्धतीने पूर्ण करू शकतात. एकंदरीत, सोशल मीडिया हे ग्रंथालय सेवा, माहिती प्रसार आणि समुदाय सहयोग यासाठी एक महत्वपूर्ण माध्यम बनले असून, भविष्यातही त्याचा विस्तार ग्रंथालयांसाठी वाढेल, अशी आशा आहे.

References:

1. Smith, J. (2010). *The role of social networking sites in library services.* Journal of Library Innovation, 1(2), 45-56.

2. Burke, L. (2012). *Social media as a tool for user engagement in academic libraries*. Library Management Review, 33(4), 210-223.
3. Tilak, R. (2015). *Social media adoption in Indian libraries: Current trends and practices*. International Journal of Library and Information Studies, 5(3), 12-25.
4. Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2016). *Social media: Back to the roots and back to the future*. Journal of Systems and Information Technology, 18(3), 104-116.
5. Deshmukh, S. (2019). *Impact of social media on university libraries in Maharashtra*. Indian Journal of Library Science, 13(1), 33-47.
6. International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA). (2022). *Libraries and social media engagement: Guidelines for best practices.* IFLA Publications.
7. Various library annual reports, online portals, and e-resources.